

NOVITAS VERSUS AUCTORITAS
W SZTUCE ŚREDNIOWIECZNEJ

Studia dedykowane Profesorowi Piotrowi Skubiszewskiemu
w dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin

http://dx.doi.org/10.12775/NvA_2022.010

Piotr Knapik

Warszawa

ORCID 0000-0002-9162-0971

Czy w przypadku wnętrza krakowskiej Starej Synagogi można mówić o zjawisku świadomego odwołania do przeszłości?

Stara Synagoga w Krakowie, jako jeden z najważniejszych zabytków żydowskich w Polsce i w Europie, doczekała się wielu opracowań, zarówno w literaturze polskiej, jak i obcojęzycznej. Mimo to jej interesująca, szesnastowieczna forma, łącząca renesansowe elewacje zewnętrzne z gotyckim wnętrzem, nie została jeszcze satysfakcjonująco omówiona. Jak dotąd poruszano jedynie kwestie pierwotnego kształtu budowli, datowania poszczególnych jej faz, a także jej autorstwa, nie rozwijając szerzej zagadnienia stylowego „napięcia” pomiędzy wyglądem jej wnętrza a stroną zewnętrzną.

W dotychczasowej literaturze przyjmowano na ogół, że bożnica ma korzenie jeszcze piętnastowieczne. Po raz pierwszy pogląd ten wyraził Władysław Łuszczkiewicz, który – sugerując się datą wypisaną na skarbonce znajdującej się przy wejściu do budynku (**il. 1**) – postawił hipotezę, iż mógł on zostać wzniesiony w roku 1407¹. W najstarszych opracowaniach pojawiło się także kilka odmiennych propozycji, sugerujących, że historia budowli sięga XIII² lub XIV wieku³, albo też,

¹ Władysław ŁUSZCZKIEWICZ, *Bożnica starą zwaną na Kazimierzu przy Krakowie*, [w:] TENŻE, *Zabytki dawnego budownictwa w Krakowskim*, z. 2–3, Kraków 1866 (dalej cyt. ŁUSZCZKIEWICZ 1866).

² August ESSENWEIN, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau*, Leipzig 1869, s. 136 (dalej cyt. ESSENWEIN 1869).

³ Majer BAŁABAN, *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1304–1868)*, t. 1: 1304–1655, Kraków 1912, s. 38 (dalej cyt. BAŁABAN 1912); Brian DE BREFFNY, *The Synagogue*, London 1978, s. 66 (dalej cyt. BREFFNY 1978).

Il. 1. KRAKÓW, Stara Synagoga, skarbonka z datą „1407”, fot. P. Knapik

że w ogóle nie ma w niej jakichkolwiek elementów starszych niż szesnastowieczne⁴. Późniejsi badacze bez wyjątku przyjmowali jej powstanie na XV wiek, przy

⁴ Stefan Świszczowski, *Miasto żydowskie na Kazimierzu w świetle nowych badań*, „Biuletyn Krakowski. Prace Konserwatorskie i Archeologiczne”, 3, 1961, s. 50.

czym niektórzy sugerowali początek⁵, a inni koniec stulecia⁶. Dopiero badania archeologiczne z lat 2014–2016, omówione przez Dariusza Niemca, pozwoliły ustalić, iż gmach pochodzi jeszcze z pierwszej połowy XV wieku⁷.

W dotychczasowej literaturze panowała natomiast zgoda odnośnie do osoby autora renesansowej przebudowy i zasklepienia wnętrza, za którego jednogłośnie uznawano Mateo Gucciego, opierając się na informacji ze zwornika (zniszczonego w czasie drugiej wojny światowej), którą po raz pierwszy odczytał także Władysław Łuszczkiewicz⁸. Na podstawie daty wypisanej na drugiej ze skarbonek, znajdującej się wewnątrz bożnicy (obecnie zachowanej w formie reliktu), uznał on ponadto, że prace budowlane zakończono około 1570 roku⁹. Propozycja ta została następnie przyjęta bez zastrzeżeń przez niemal wszystkich badaczy¹⁰, z wyjątkiem

⁵ Leszek LUDWIKOWSKI, *Stara Bożnica na Kazimierzu w Krakowie*, Warszawa 1980, s. 9–10 (dalej cyt. LUDWIKOWSKI 1980); Carol Herselle KRINSKY, *Europas Synagogen. Architektur, Geschichte und Bedeutung*, tłum. Bettina WITSCH-ALDOR, Stuttgart 1988, s. 191 (dalej cyt. KRINSKY 1988); *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 4: *Miasto Kraków*, cz. 6: *Kazimierz i Stradom. Judaica: bożnice, budowle publiczne i cmentarze*, red. Irena REJDUCH-SAMKOWA, Jan SAMEK, Warszawa 1995, s. 1 (dalej cyt. KZSwP 1995); Maria i Kazimierz PIECHOTKOWIE, *Bramy nieba. Bożnice murowane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 48 (dalej cyt. PIECHOTKOWIE 1999); Simon PAULUS, *Die Architektur der Synagoge im Mittelalter. Überlieferung und Bestand*, Petersberg 2007, s. 462–463 (dalej cyt. PAULUS 2007); Ilia RODOV, *The Torah Ark in Renaissance Poland. A Jewish Revival of Classical Antiquity*, Leyden–Boston 2013, s. 22 (dalej cyt. RODOV 2013); Andrzej GRZYBKOWSKI, *Gotycka architektura murowana w Polsce*, Warszawa 2014, s. 277 (dalej cyt. GRZYBKOWSKI 2014).

⁶ Hannelore KÜNZL, *Der Synagogenbau im Mittelalter*, [w:] *Die Architektur der Synagoge*, red. Hans Peter SCHWARZ, Frankfurt am Main 1988, s. 64, 84 (dalej cyt. KÜNZL 1988); Krzysztof J. CZYŻEWSKI, Marek WALCZAK, *Late Gothic Architecture in the Region of Lesser Poland and its Central European Connections. Selected Issues*, [w:] *Die Länder der böhmischen Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagiellonenkönige (1471–1526). Kunst – Kultur – Geschichte*, red. Evelin WETTER, („Studia Jagellonica Lipsiensia” 2), Ostfildern 2004, s. 336 (dalej cyt. CZYŻEWSKI/WALCZAK 2004); Eugeniusz DUDA, *The Old Synagogue at Cracow’s Kazimierz*, Cracow 2005, s. 6 (dalej cyt. DUDA 2005).

⁷ Dariusz NIEMIEC, *Średniowieczna geneza Starej Synagogi z krakowskiego Kazimierza*, [w:] *Ostoja tradycji* (dalej cyt. OSTOJA TRADYCJI 2016), red. Elżbieta DEUGOSZ, Eugeniusz DUDA, Anna JODŁOWIEC-DZIEDZIC, Dariusz NIEMIEC, Kraków 2016, s. 15–48 (dalej cyt. NIEMIEC 2016); TENŻE, *Stara Synagoga z krakowskiego Kazimierza w świetle badań archeologicznych z lat 2014–2016*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, 35, 2017, s. 125–154 (dalej cyt. NIEMIEC 2017).

⁸ ŁUSZCZKIEWICZ 1866; BREFFNY 1978, s. 112; LUDWIKOWSKI 1980, s. 9–10; Geoffrey WIGODER, *The Story of the Synagogue. A Diaspora Museum Book*, London 1986, s. 94 (dalej cyt. WIGODER 1986); KRINSKY 1988, s. 191; KZSwP 1995, s. 1; PIECHOTKOWIE 1999, s. 50; DUDA 2005, s. 6–7; CZYŻEWSKI/WALCZAK 2004, s. 336; PAULUS 2007, s. 463; Bogusław KRASNOWOLSKI, *Bożnice i cmentarze kazimierskiego Miasta Żydowskiego*, [w:] *Cracovia Iudaeorum 3D*, red. Barbara CISOWSKA, Łukasz KLIMEK, Kraków 2013, s. 106 (dalej cyt. KRASNOWOLSKI 2013); RODOV 2013, s. 120–124; GRZYBKOWSKI 2014, s. 277; NIEMIEC 2016, s. 26–28; NIEMIEC 2017, s. 149.

⁹ ŁUSZCZKIEWICZ 1866.

¹⁰ BREFFNY 1978, s. 112; LUDWIKOWSKI 1980, s. 11–12; KRINSKY 1988, s. 191; KZSwP 1995, s. 1; PIECHOTKOWIE 1999, s. 50; DUDA 2005, s. 6–7; CZYŻEWSKI/WALCZAK 2004, s. 336; PAULUS

Augusta Essenweina¹¹ i Richarda Krautheimera¹², którzy wskazali ogólnie na XVI wiek, a także Geoffrey'a Wigodera¹³ i Hannelore Künzla¹⁴, którzy stwierdzili z kolei, że przebudowa nastąpiła po pożarze synagogi w roku 1557. Zupełnie odmienne datowanie zostało zaproponowane niedawno przez Eugeniusza Dudę, który opierając się na nowym, skorygowanym odczytaniu daty na skarbonce przez badacza inskrypcji hebrajskich Andrzeja Trzcińskiego, podał rok 1550¹⁵. Jeszcze inną propozycję przedstawił ostatnio Dariusz Niemiec, który połączył przebudowę Starej Synagogi z uchwalonym na synodzie prowincjonalnym w Piotrkowie w roku 1542 wezwaniem do zburzenia nowej bożnicy krakowskiej, na podstawie czego uznał, że dokonano jej przed połową XVI wieku¹⁶.

Kontrowersji nie budziło natomiast to, iż obecna dyspozycja wnętrza powtarza wcześniejszą, sprzed przebudowy. Także i ten pogląd zaprezentował po raz pierwszy Łuszczkiewicz¹⁷, a następnie powtórzono go w niemal wszystkich późniejszych publikacjach¹⁸. Różnice zdań wzbudzała jedynie geneza takiego układu – część badaczy zauważyła, że był on typowy dla środkowoeuropejskich bożnic¹⁹, natomiast inni podkreślali długą tradycję dwunawowych budowli w Małopolsce²⁰ lub domyślali się bezpośredniego wpływu Synagogi Staro-Nowej w Pradze²¹. Kompromisowe stanowisko zaproponował w najnowszej literaturze Eugeniusz Duda, który podkreślił, że rozwiązanie to, choć typowe, do Małopolski mogło trafić za pośrednictwem Żydów czeskich i prawdopodobnie najpierw zastosowano je w synagogach

---

2007, s. 463; KRASNOWOLSKI 2013, s. 106; GRZYBKOWSKI 2014, s. 277; Waldemar KOMOROWSKI, *Gotyk w architekturze Małopolski XVI wieku. Artykuł przeglądowy*, [w:] *Historyzm. Tradycjonalizm. Archaizacja. Studia z dziejów świadomości historycznej w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. Marek WALCZAK, Kraków 2015, s. 214 (dalej cyt. KOMOROWSKI 2015).

¹¹ ESSENWEIN 1869, s. 136.

¹² Richard KRAUTHEIMER, *Die Mittelalterliche Synagogen*, Berlin 1927, s. 213.

¹³ WIGODER 1986, s. 94.

¹⁴ KÜNZL 1988, s. 64, 84.

¹⁵ Eugeniusz DUDA, *Historia i architektura synagogi Starej od XVI wieku po jej adaptację na muzeum po II wojnie światowej*, [w:] OSTOJA TRADYCJI 2016, s. 69–71 (dalej cyt. DUDA 2016); zob. także: Andrzej TRZCIŃSKI, *Hebrajskie inskrypcje na materiale kamiennym w Polsce w XIII–XX wieku. Studium paleograficzno-epigraficzne*, Lublin 2007, s. 156–158 (dalej cyt. TRZCIŃSKI 2007).

¹⁶ NIEMIEC 2016, s. 18–19, 26–28; NIEMIEC 2017, s. 149.

¹⁷ ŁUSZCZKIEWICZ 1866.

¹⁸ BREFFNY 1978, s. 112; LUDWIKOWSKI 1980, s. 12; KÜNZL 1988, s. 64, 84; KZSwP 1995, s. 1; PIECHOTKOWIE 1999, s. 50; DUDA 2005, s. 6; KRASNOWOLSKI 2013, s. 106; RODOV 2013, s. 117; GRZYBKOWSKI 2014, s. 277; KOMOROWSKI 2015, s. 214; NIEMIEC 2016, s. 26–27.

¹⁹ BREFFNY 1978, s. 66; LUDWIKOWSKI 1980, s. 10–11; WIGODER 1986, s. 94; DUDA 2005, s. 6; PAULUS 2007, s. 512–516; KRASNOWOLSKI 2013, s. 102; RODOV 2013, s. 22–27; GRZYBKOWSKI 2014, s. 277.

²⁰ KRINSKY 1988, s. 191.

²¹ KÜNZL 1988, s. 64, 84; CZYŻEWSKI/WALCZAK 2004, s. 336.

wznoszonych w XV wieku w Krakowie, a dopiero potem, pod ich wpływem, zostało zaadaptowane w Starej Synagodze na Kazimierzu²².

W dotychczasowym stanie badań do wyjątków należały natomiast wypowiedzi podnoszące kwestie stylistyczne. Leszek Ludwikowski stwierdził, że kontrast renesansowych elewacji z gotyckim wnętrzem był podyktowany tradycjonalizmem, a także pragnieniem Żydów pochodzących z Zachodu, aby posiadać dom modlitwy przypominający bożnice znane z rodzinnych miast²³. Eugeniusz Duda uznał rekonstrukcję pierwotnego sklepienia przez Gucciego za działanie raczej rzadkie w tym czasie²⁴. Ilia Rodov uważał natomiast, że odtworzenie średniowiecznego układu wynikało z tego, iż dolne części synagogi nie zostały zniszczone w pożarze z 1557 roku, a sam fakt budowy gotyckiego sklepienia nie był w ówczesnej polskiej architekturze sakralnej jeszcze niczym niezwykłym, ponieważ renesansowe przekrycia były w niej stosowane dopiero od końca XVI wieku²⁵. Badacz ten odnotował także, że podobne eklektyczne struktury były typowe dla renesansu na północ od Alp i jako przykład podał kościół św. Katarzyny w Augsburgu (1516–1517)²⁶. Analogicznie wypowiedział się w tej kwestii Andrzej Grzybkowski, który stwierdził, że sklepienie krzyżowo-żebrowe nie było jeszcze w tym czasie anachronizmem²⁷. Odmiennego zdania był natomiast Dariusz Niemiec, który uznał je za przykład postgotyku, świadomie adaptującego formy średniowieczne²⁸.

Najstarsze dzieje Starej Synagogi nie są jasne²⁹. Najwcześniejszą datą, którą można z nią połączyć, jest rok 1407, zapisany na znajdującej się we wnętrzu renesansowej oprawie skarboxy (il. 1). Z 5 listopada 1519 roku pochodzi dekret królewski kończący spór o prawo do synagogi toczony pomiędzy Żydami miejscowymi a napływowymi z Czech, rozstrzygnięty na korzyść tych pierwszych³⁰; nie wiadomo jednak, czy odnosił się on do bożnicy na Kazimierzu, czy jeszcze w Krakowie³¹. Gmach Starej Synagogi w swoim pierwotnym gotyckim kształcie (z dwuspadowym dachem) przedstawia pochodząca z lat 1536–1537 panorama

²² DUDA 2016, s. 64–66.

²³ LUDWIKOWSKI 1980, s. 12.

²⁴ DUDA 2005, s. 6.

²⁵ RODOV 2013, s. 117–118.

²⁶ TAMŻE.

²⁷ GRZYBKOWSKI 2014, s. 277.

²⁸ NIEMIEC 2016, s. 28.

²⁹ Dzieje Starej Synagogi i kontrowersje z nimi związane szczegółowo omówił Eugeniusz Duda (zob.: DUDA 2016), wobec czego w niniejszym tekście zostaną przytoczone tylko najważniejsze fakty niezbędne dla dalszej analizy.

³⁰ Mathias BERSOHN, *Dyplomatarysz dotyczący Żydów w dawnej Polsce na źródłach archiwalnych osnuty (1388–1782)*, Warszawa 1910, nr 21a, s. 31–32 (dalej cyt. BERSOHN 1910).

³¹ DUDA 2016, s. 62.

Krakowa³². Z 1542 roku pochodzi uchwała synodu prowincjonalnego w Piotrkowie, w którym wspomniana jest nowa bożnica w Krakowie, także i tu jednak nie ma pewności czy odnosi się on do Starej Synagogi na Kazimierzu, czy do jakiejś innej bożnicy w Krakowie³³. Datą, którą można w sposób pewny powiązać z omawianym gmachem jest natomiast rok 1550 zapisany na młodszej ze skarbon³⁴. W roku 1557 żydowskie miasto zostało dotknięte pożarem, po którym 14 października tego samego roku król Zygmunt August wydał pozwolenie na odbudowę synagogi³⁵; nie jest jednak pewne czy chodziło o synagogę Starą, czy Remuh³⁶. Najprawdopodobniej w pierwszej połowie XVII wieku nadbudowano przedsionek bożnicy, a także obrosła ona szeregiem przybudówek, takich jak nowa sala dla kobiet od północy oraz gmach siedziby zarządu kahału (tzw. ratusz żydowski) dostawiony od zachodu³⁷. Budowla przeszła kolejne modyfikacje w latach 1888–1891. Na podstawie projektu Jana Ertela zmieniono wówczas dachy nad salą główną (pogrążony na siodłowy) oraz nad północną i południową salą dla kobiet, a także – w związku z wyburzeniem domu kahalnego – przebudowano pod kierunkiem Jana Sas-Zubrzyckiego ścianę zachodnią gmachu³⁸. Kolejne kompleksowe prace przeprowadzono w latach 1905–1924 pod kierunkiem Zygmunta Hendla³⁹. Po raz kolejny przekształcono wtedy ścianę zachodnią, wznosząc m.in. arkadową loggię, ponownie zmieniono dachy babińców i sali głównej (która otrzymała dach czterospadowy, co wiązało się z przebudową attyki od strony południowej i dodaniem sterczyn, wzorowanych na tych od strony północnej), przebudowano przedsionek od strony północnej, dobudowano wieżyczkę z klatką schodową od strony wschodniej, a także obniżono poziom gruntu dookoła budynku do poziomu z XVI wieku i postawiono ogrodzenie⁴⁰. W czasie drugiej wojny światowej gmach był użytkowany jako magazyn, po likwidacji którego zniszczono sklepienie w sali głównej⁴¹. Po wojnie kompleksowa renowacja trwała w latach 1956–1959

---

³² *Reisealbum Pfalzgraf Ottheinrichs von seinem Zug nach Krakau 1536/1537*, Universitätsbibliothek Würzburg, sygn. Delin. VI, 49.

³³ „[...] sinagogas novas ubique etiam Cracoviae [...]”; zob.: *Uchwały synodu prowincjonalnego Piotrkowskiego z r. 1542*, [w:] *Materyjały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w w. XVI*, wyd. Bolesław UŁANOWSKI, Kraków 1895, s. 68 [392].

³⁴ TRZCIŃSKI 2007, s. 156–158.

³⁵ BAŁABAN 1912, s. 76.

³⁶ DUDA 2016, s. 71–72.

³⁷ TAMŻE, s. 86–89.

³⁸ TAMŻE, s. 95–96.

³⁹ TAMŻE, s. 98–104.

⁴⁰ TAMŻE.

⁴¹ TAMŻE, s. 106.

pod kierunkiem Józefa Jamroza i Józefa Ptaka⁴². Podczas wykonanych wtedy prac odbudowano przekrycie sali głównej i nakryto ją dachem pogrążonym, co pozwoliło na obniżenie attyki podwyższonej przez Hendla, a także po raz kolejny przebudowano dachy obu sal dla kobiet. Ponadto, zdecydowano się odtworzyć szesnastowieczny wygląd budynku, usuwając większość elementów dodanych podczas prac z początku XX wieku, z wyjątkiem ukształtowanej wtedy elewacji zachodniej i przedsionka⁴³. Po zakończeniu robót, 30 kwietnia 1959 roku, gmach przekazano Muzeum Historycznemu Miasta Krakowa⁴⁴.

Stara Synagoga zamyka od południa ul. Szeroką na krakowskim Kazimierzu. Wybudowana została z cegły na kamiennej podmurówce. Składa się z czterech pomieszczeń: sali głównej przeznaczonej dla mężczyzn, dwóch mniejszych sal dla kobiet i śpiewaków oraz z przedsionka. Sala mężczyzn ma układ dwunawowy i podzielona jest na sześć przęseł. Przykryta została sklepieniem krzyżowo-żebrowym, które podparte jest na dwóch wolno stojących kolumnach w porządku toskańskim (il. 2). Ściany tarczowe są gładkie, jedynym elementem dekoracyjnym są renesansowe konsole, które wspierają żebra sklepienia (il. 3).

Z zewnątrz sala dla mężczyzn opięta jest przyporami. Jej elewacje północna (il. 4) i południowa są trójosiowe, zaś wschodnia dwuosiowa. Jedyną ich dekoracją jest wieńcząca je wydatna attyka (il. 5), której partia fryzowa rozczłonkowana jest za pomocą pilastrów wspierających arkadowanie z łuków prostych, pomiędzy którymi znajdują się płytkie nisze. Attyka nie ma partii grzebieniowej, zamiast niej są jedynie sterczyny umieszczone w narożach budynku. Pozostałe części budowli, mieszczące wspomniane już sale dla kobiet i przedsionek, są niższe (za wyjątkiem tego ostatniego) i mają obecnie częściowo neorenesansowe elewacje.

Dokładne datowanie przebudowy Starej Synagogi było, jak już wspomniano, przedmiotem kontrowersji. Co jednak zaskakujące, w dyskusjach na ten temat dotychczas nie zwrócono większej uwagi na formę attyki, tymczasem jest ona niezwykle charakterystyczna, zbliżona do fryzu attyki na Sukiennicach (1556–1559⁴⁵, il. 6), która jeszcze w latach 60. XVI wieku została powtórzona na ratuszach w Tarnowie (1558–1561⁴⁶) i Sandomierzu (1565⁴⁷). Chociaż attykę w Starej Synagodze od tej na Sukiennicach odróżnia brak grzebienia, zredukowanego jedynie do narożnych sterczyn, trudno jednak nie uznać jej za uproszczone

⁴² TAMŻE, s. 107–108.

⁴³ TAMŻE.

⁴⁴ TAMŻE, s. 108–109.

⁴⁵ KOMOROWSKI 2015, s. 203 (tam starsza literatura).

⁴⁶ TAMŻE, s. 204 (tam starsza literatura).

⁴⁷ TAMŻE (tam starsza literatura).

Il. 2. KRAKÓW, Stara Synagoga, wnętrze głównej sali, fot. P. Knapik

Il. 3. KRAKÓW, Stara Synagoga, jeden ze wsporników sklepienia głównej sali, fot. P. Knapik

naśladownictwo. W związku z tym, jeśli proponowane w starszej literaturze datowanie początku przebudowy na rok 1570 nie może się obronić, gdyż wynika z błędnego odczytania daty na skarbonie, to także sugerowany w nowszych publikacjach rok 1550 należy wykluczyć, gdyż w świetle przedstawionych analogii datowanie takie byłoby zbyt wczesne. Trudno zatem odnieść datę 1550 do innego wydarzenia niż tylko do fundacji przedmiotu, na której się znajduje. Najbezpieczniej będzie zatem przyjąć, że przebudowa bożnicy została dokonana w bliżej nieokreślonym czasie po pożarze w 1557 roku.

Niezależnie jednak od tego czy przyjmujemy datowanie na około 1550, czy po 1557 roku, to fakt odtworzenia pierwotnego dwunawowego układu gmachu czyni z kazimierskiej synagogi najpóźniejszą tego typu budowlę żydowską w Europie. Dwunawowe plany były charakterystyczne dla bożnic średniowiecznych – do najstarszych przykładów należą synagogi w Wormacji (1174–1175⁴⁸) i Ratzbonie (ok. 1220, zniszczona w 1519, ale znana dzięki rycinie Albrechta Altdorfera⁴⁹). Do późniejszych realizacji należą obiekty w Wiedniu (k. XIII w.⁵⁰, niezachowana), Staro-Nowa w Pradze (k. XIII w.⁵¹), Norymberdze (1296⁵², niezachowana), Erfurcie (1357⁵³, niezachowana), Chebie (1375⁵⁴, niezachowana), Oleśnicy (k. XIV w., później przekształcona na kościół⁵⁵) i w Budzie (1461⁵⁶, niezachowana). W momencie powstania pierwotnej Starej Synagogi układ ten był już zatem dość typowy i występował na wielu obszarach Europy Środkowej⁵⁷.

Trudno jednak stwierdzić, czy powodem jego odtworzenia podczas szesnastowiecznej odbudowy było zachowanie starszych, ocalałych partii przyziemia, co sugerował Rodov⁵⁸. Można jednak przypuszczać, że stopień zniszczeń był dość spory, skoro nie tylko wzniesiono nowe sklepienie, ale też zupełnie nowe filary międzynawowe. Zapewne dawało to możliwość ukształtowania nowego układu przestrzennego, aczkolwiek nie można też wykluczyć, że zdecydowano się

---

⁴⁸ PAULUS 2007, s. 503, 506.

⁴⁹ TAMŻE.

⁵⁰ TAMŻE.

⁵¹ TAMŻE, s. 504, 506.

⁵² TAMŻE.

⁵³ TAMŻE, s. 505, 506.

⁵⁴ TAMŻE.

⁵⁵ TAMŻE.

⁵⁶ TAMŻE.

⁵⁷ Dyspozycja przestrzenna pierwotnej gotyckiej Starej Synagogi wpisywała się zatem w szeroki nurt rozwojowy środkowoeuropejskich średniowiecznych bożnic, wobec czego nie wydaje się, aby konieczne było szukanie dla niej konkretnych wzorców w postaci wpływu Pragi czy małopolskiej tradycji budowni dwunawowych.

⁵⁸ Rodov 2013, s. 117–118.

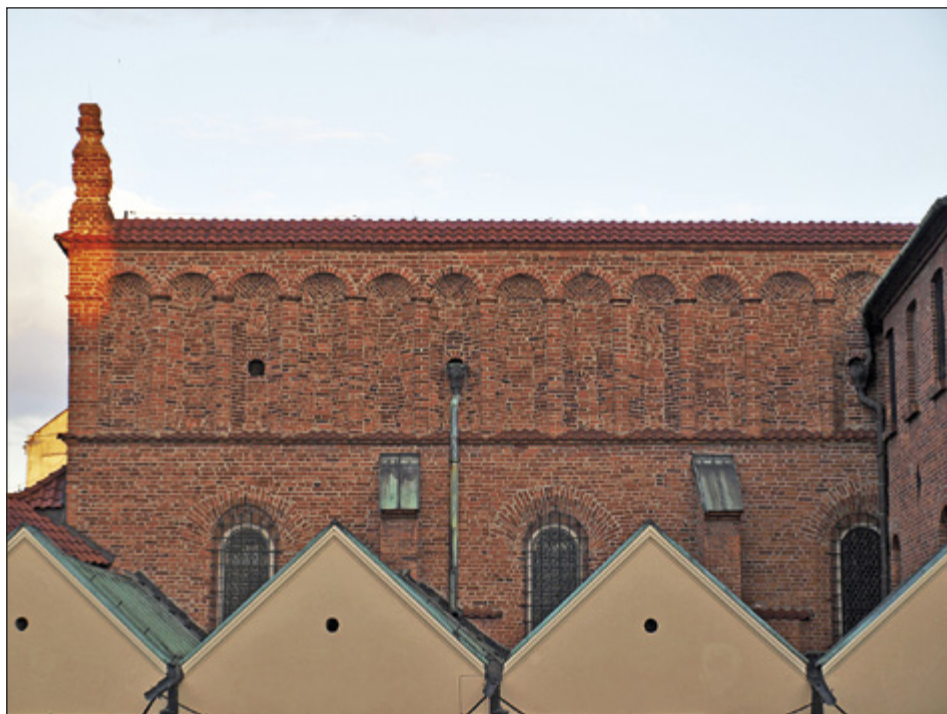

Il. 4. KRAKÓW, Stara Synagoga, fasada od strony północnej, fot. P. Knapik

na odtworzenie starego, ponieważ było to prostsze rozwiązanie. Niezależnie od tego w trzeciej ćwierci XVI wieku taka dyspozycja przestrzenna była już archaiczna, bowiem najprawdopodobniej w tym samym czasie w bożnicach Maharszalszul w Lublinie (1567, niezachowana) i w Brześciu Litewskim (1568, niezachowana) wykształcił się nowy typ, w którym sklepienie podparto czterema centralnie ulokowanymi kolumnami wydzielającymi jednocześnie bime; rozwiązanie to od końca XVI wieku stało się niezwykle popularne w całej Rzeczypospolitej⁵⁹. Co więcej, podczas odbudowy Starej Synagogi nie tylko odtworzono stary układ przestrzennej sali głównej, ale też zdecydowano się nakryć ją gotyckim sklepieniem. Trudno się zgodzić z Rodovem, że nie było to niczym niezwykłym⁶⁰, tym bardziej, że przytoczona przez niego analogia w kościele św. Katarzyny w Augsburgu, wcześniejszym o pół wieku, nie jest trafna. Renesansowe sklepienia były już od drugiej ćwierci XVI wieku z powodzeniem stosowane w Polsce we wznoszonych wtedy wielkich kościołach Mazowsza, takich jak np. katedra w Płocku

⁵⁹ PIECHOTKOWIE 1999, s. 70–80.

⁶⁰ Rodov 2013, s. 117–118.

Il. 5. KRAKÓW, Stara Synagoga, attyka, fot. P. Knapik

(1532–1535⁶¹) lub kolegiata w Pułtusk (1551–1560⁶², il. 7) i kościół parafialny w Brochowie (1551–1561⁶³), współczesne omawianej budowli.

Po połowie XVI stulecia sklepienia renesansowe zyskały popularność także w architekturze żydowskiej. W bożnicy w Szydłowie (po 1534–przed 1564⁶⁴; il. 8), zbudowanej nieco wcześniej lub współcześnie z odbudową Starej Synagogi, zastosowano już nowożytnie sklepienie kolebkowe z lunetami. Kolebkowe mogły być też pierwotne przekrycia synagog Remuh na Kazimierzu (1553–1558)⁶⁵ oraz wspomnianych już Maharszalszul w Lublinie i w Brześciu Litewskim.

Co prawda, przekrycia gotyckie faktycznie budowano jeszcze dość długo, w szczególności na Lubelszczyźnie (gdzie z czasem żebra zostały zastąpione

⁶¹ PIOTR GRYGLEWSKI, *De Sacra Antiquitate. Odwołania do przeszłości w polskiej architekturze sakralnej XVI wieku*, Warszawa 2012, s. 176 (dalej cyt. GRYGLEWSKI 2012).

⁶² TAMŻE, s. 223.

⁶³ TAMŻE, s. 227; JAKUB ADAMSKI, *An Allusion to a Cathedral in a Rural Foundation? On the Iconography of the Architecture of the Sixteenth-Century Parish Church in Brochów*, „Rocznik Historii Sztuki”, 44, 2019, s. 10.

⁶⁴ PIECHOTKOWIE 1999, s. 134.

⁶⁵ TAMŻE, s. 116–117; KRASNOWOLSKI 2013, s. 105–106.

Il. 6. KRAKÓW, Sukiennice, attyka, fot. P. Knapik

stiukowymi listwami⁶⁶), jednak w krakowskiej architekturze drugiej połowy XVI stulecia trudno wskazać jakiegokolwiek analogie dla Starej Synagogi. Znane dziś gotycko-renesansowe sklepienia w tym mieście pochodzą jeszcze z drugiej ćwierci XVI wieku i znajdują się w bibliotece klasztoru Cystersów w Mogile (między 2. dekadą XVI w. a 1538 r.⁶⁷) oraz w prezbiterium kościoła Świętego Krzyża (1533⁶⁸; il. 9). W obu przypadkach zastosowano sklepienia sieciowe

⁶⁶ Adam Soćko, *Ornamentalizacja sklepień w architekturze sakralnej Lubelszczyzny XVI i początków XVII wieku, jako przykład lokalnej drogi rozwoju – od gotyku do manieryzmu*, [w:] *Ornament i dekoracja dzieła sztuki. Studia z historii sztuki*, red. Joanna Daranowska-Lukaszewska, Agata Dworzak, Andrzej Betlej, Warszawa 2015, s. 187–200.

⁶⁷ Tomasz Ratajczak, *Mistrz Benedykt – królewski architekt Zygmunta I*, Kraków 2011, s. 292 (dalej cyt. Ratajczak 2011).

⁶⁸ Klemens Bąkowski, *Kościół Św. Krzyża w Krakowie*, Kraków 1904, s. 18; *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 4: *Miasto Kraków*, cz. 3: *Kościóły i klasztory śródmieścia*, 2, red. Adam Bochnak, Jan Samek, Warszawa 1978, s. 18; Józef Tomasz Frazik, *Sklepienia żebrowe w Polsce XV wieku*, [w:] *Sztuka i ideologia XV wieku*, red. Piotr Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 538; Ojcumiła Sieradzka, *Średniowieczna architektura kościoła Św. Krzyża w Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, 57, 1991, s. 52; Andrzej Olszewski, Tomasz Węclawowicz, *Kraków. Kościół par. pw. Świętego Krzyża*, [w:]

Il. 7. PUŁTUSK, kolegiata, wnętrze, fot. P. Knapik

w tzw. typie katedralnym (wywodzącym się z prezbiterium katedry św. Wita, Waclawa i Wojciecha w Pradze) z renesansowymi wspornikami (il. 10), bardzo bliskimi do ich odpowiedników w Starej Synagodze, których forma wywodzi się z krużganków zamku na Wawelu⁶⁹ (il. 11).

Architektura gotycka w Polsce, red. Teresa MROZKO, Marian ARSZYŃSKI, *Katalog zabytków*, red. Andrzej WŁODAREK, („Dzieje sztuki polskiej” 2), Warszawa 1995, s. 125; Tomasz WĘCŁAWOWICZ, *Architektura kościoła Św. Krzyża w wiekach średnich, rezultaty prac badawczych z lat 1995–1997*, [w:] *Studia z dziejów kościoła Św. Krzyża w Krakowie*, cz. III, red. Zdzisław KLIŚ, Grażyna LICHONCZAK-NUREK, Kraków 1999, s. 65.

⁶⁹ RATAJCZAK 2011, s. 292.

Il. 8. SZYDŁÓW, synagoga, wewnątrz, fot. J. Adamski

Blizszą czasowo analogię mogłoby stanowić jedynie sklepienie korpusu fary w Bieczu (il. 12), datowane przez Renatę Frazikową na około 1550 lub drugą połowę XVI wieku⁷⁰. Charakteryzuje się ono dość ciężką formą wsporników żeber, a także baz i kapiteli filarów międzynawowych, dla których ogólne podobieństwa badaczka widziała zarówno w południowoniemieckiej architekturze od XIV do XVI wieku (refektarze w opactwie w Blaubeuren oraz kościoły św. Ducha, św. Jana i katedralny w Pasawie), jak i wśród rozmaitych dorycko-toskańskich form stosowanych w Polsce w trzeciej ćwierci XVI wieku i na początku następnego stulecia⁷¹. Zaproponowane przez nią analogie wydają się jednak chybione: obecne wsporniki, jak zauważyła sama Frazikowa, mogły zostać tam umieszczone dopiero w XVIII wieku⁷², natomiast w przypadku kapiteli i baz filarów trudno się dopatrzeć jakichkolwiek porządków – charakteryzują się one dosyć nietypowymi, jeszcze gotyckimi

⁷⁰ Renata FRAZIKOWA, *Architektura późnogotyckiej fary w Bieczu*, „Rocznik Muzeów Województwa Rzeszowskiego”, 3, 1974, s. 110.

⁷¹ TAMŻE, s. 103–104.

⁷² TAMŻE, s. 103.

Il. 9. KRAKÓW, kościół św. Krzyża, sklepienie chóru, fot. J. Adamski

formami, znajdując bliskie analogie odpowiednio w kościele św. Marcina w Landshucie (po 1407⁷³) i w mortuarium katedry w Eichstätt (1489–1495⁷⁴).

Z tego powodu za jedyną w miarę pewnie datowaną, bliską czasowo analogię dla sklepienia Starej Synagogi należy uznać przekrycie nawy w dawnym krakowskim kościele św. Ducha, które powstało najprawdopodobniej w 1562 roku⁷⁵.

⁷³ Norbert NUSSBAUM, *German Gothic Church Architecture*, tłum. Scott KLEAGER, New Haven–London 2000, s. 161.

⁷⁴ TAMŻE, s. 200. Za zwrócenie uwagi na to podobieństwo dziękuję dr. Piotrowi Pajorowi.

⁷⁵ Piotr KNAPIK, *Sklepienia gotyckie w Krakowie w latach ok. 1500–1570* [mps pracy magisterskiej w Instytucie Historii Sztuki UJ w Krakowie], Kraków 2020, s. 67–68 (dalej cyt. KNAPIK 2020).

Il. 10. KRAKÓW, kościół św. Krzyża, wspornik sklepienia chóru, fot. P. Knapik

Nie zachowało się ono do dzisiaj, co znacznie utrudnia analizę, ale na szczęście przed zburzeniem gmachu w 1892 roku wykonano jego dokumentację⁷⁶. Także i ta konstrukcja powstała w ramach odbudowy po pożarze⁷⁷. Co istotne, jego żebra mają skomplikowaną figurację sieciową. Układy takie stosowano powszechnie w szesnastowiecznych sklepieniach małopolskich (także w tych wcześniej wymienionych), co nie przypomina prostego, krzyżowo-żebrowego rozwiązania

⁷⁶ W Narodowym Archiwum Cyfrowym zachowała się dokumentacja fotograficzna sklepienia, ponadto kościół został przed rozbiórką omówiony przez Stanisława Tomkowicza, zob. Stanisław TOMKOWICZ, *Zabytki budownictwa m. Krakowa*, t. 1: *Szpital Św. Ducha*, Kraków 1892 (dalej cyt. TOMKOWICZ 1892).

⁷⁷ KNAPIK 2020, s. 65–68.

ze Starej Synagogi. Takie z kolei przekrycia budowano w Małopolsce w szczególności w XIV wieku i na początku następnego stulecia. Zanikają one w zasadzie w ciągu XV wieku. Można więc przypuszczać, że zapewne nie tylko dyspozycja wnętrza Synagogi, ale także i figuracja jej sklepienia (choć już nie detale wsporników i kolumn) nawiązują do pierwotnej, piętnastowiecznej budowli.

W świetle przedstawionej wyżej analizy wnętrza Starej Synagogi, wbrew temu co twierdzili Rodov⁷⁸ i Grzybkowski⁷⁹, należy uznać za dość anachroniczne lub w najlepszym razie za konserwatywne, w szczególności w zestawieniu z nowoczesną jak na owe czasy attyką. Jak sugerował już Ludwikowski⁸⁰, a później także Niemiec⁸¹, nie można wykluczyć, że wybór takiego rozwiązania był całkowicie świadomy i celowy, tym bardziej, że zleceniodawcą był architekt pochodzący z Włoch, a więc obeznany z techniką renesansowych sklepień kolebkowych lub krzyżowych. Co więcej, jak podkreślił sam Rodov, wpływy renesansu były na Kazimierzu dość szybko widoczne dzięki różnym kontaktom, jakie kazimierscy Żydzi mieli z dworem królewskim⁸². Wśród nich można wymienić m.in. usługi bankowe świadczone przez rodzinę Fiszerłów oraz pośrednictwo Eliezera z Brandenburgii i Izaaka Schwarza w zakupie drogich kamieni w Wenecji dla królowej Bony Sforzy⁸³. Wpływy te w architekturze uwidoczniły się po raz pierwszy w bożnicy Remuh, wznoszonej przez Izraela Isserla na pamiątkę zmarłej żony Malki; w pierwotnej formie sprzed pożaru z 1557 roku mogła to być budowla centralna, prawdopodobnie naśladująca kaplicę Zygmuntowską w krakowskiej katedrze⁸⁴.

Problem nawiązań do średniowiecza w okresie nowożytnym ma bogatą literaturę i jest już relatywnie dobrze rozpoznany w odniesieniu do chrześcijańskiej architektury sakralnej i rezydencjonalnej. Problematyka ta została dostrzeżona jeszcze przed drugą wojną światową⁸⁵. Powojenni badacze, z których należy wymienić zwłaszcza Wolfganga Götza⁸⁶, Michaela Schmidta⁸⁷, Meinrada

⁷⁸ RODOV 2013, s. 117–118.

⁷⁹ GRZYBKOWSKI 2014, s. 277.

⁸⁰ LUDWIKOWSKI 1980, s. 12.

⁸¹ NIEMIEC 2016, s. 28.

⁸² RODOV 2013, s. 34–43.

⁸³ TAMŻE, s. 34–36.

⁸⁴ TAMŻE, s. 48–49.

⁸⁵ Vojtěch BIRNBAUM, *Románská renesance koncem středověku*, Praha 1924; Engelbert KIRSCHBAUM, *Deutsche Neogotik. Ein Beitrag zur Geschichte der kirchlichen Architektur von 1550–1800*, Augsburg 1930.

⁸⁶ Wolfgang GÖTZ, *Historismus. Ein Versuch zur Definition des Begriffes*, „Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft”, 24, 1970, s. 196–212; TENŽE, *Historismus – Phasen. Möglichkeiten und Motivationen*, „Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte”, 38, 1985, s. 151–175.

⁸⁷ Michael SCHMIDT, *Reverentia und magnificentia. Historizität in der Architektur Süddeutschlands, Österreichs und Böhmens vom 14. bis 17. Jahrhundert*, Regensburg 1999.

Il. 11. KRAKÓW, Zamek Królewski na Wawelu, wspornik sklepienia w pierwszej kondygnacji wschodniego ramienia krużganków, fot. P. Knapik

von Engelberga⁸⁸ czy Alexandra Nagela i Christophera S. Wooda⁸⁹, koncentrowali się na poszukiwaniu powodów takich działań, podjęli także próbę uściślenia wiążącej się z tym terminologii. W polskiej historii sztuki problem ten został po raz pierwszy zauważony po drugiej wojnie światowej w artykułach Zygmunta Świechowskiego⁹⁰, Jana Samka⁹¹ i Tadeusza Chrzanowskiego⁹², jednak wzmożone

⁸⁸ Meinrad von ENGELBERG, *Renovatio Ecclesiae. Die „Barockisierung“ mittelalterlicher Kirchen*, („Studien zur internationalen Architektur- und Kunstgeschichte” 23), Petersberg 2005.

⁸⁹ Alexander NAGEL, Christopher S. WOOD, *Anachronic Renaissance*, New York 2010.

⁹⁰ Zygmunt ŚWIECHOWSKI, *Zagadnienie odrodzenia romanizmu w Polsce*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 22, 1960, s. 339–350.

⁹¹ Jan SAMEK, *Nawrót do gotyku w sztuce Krakowa pierwszej połowy w. XVII*, „Folia Historiae Artium”, 5, 1968, s. 71–112.

⁹² Tadeusz CHRZANOWSKI, „Neogotyck okolo roku 1600” próba interpretacji, [w:] *Sztuka okolo roku 1600. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowanej przy współpracy Wydziału*

zainteresowanie badaczy tym zagadnieniem widać szczególnie w ostatnich latach. Do najważniejszych najnowszych publikacji należy obszerna monografia odniesień do przeszłości w architekturze sakralnej XVI wieku w centralnej Polsce pióra Piotra Gryglewskiego⁹³ oraz opracowanie postgotyku na Rusi autorstwa Tomasza Zauchy⁹⁴.

W kontekście Starej Synagogi szczególnie ważne są spostrzeżenia Wolfganga Götza, rozwijane następnie przez Michaela Schmidta i Piotra Gryglewskiego. Badacz ten uznał, że historyzm jest pewnym specyficznym sposobem myślenia, posługującym się eklektyzmem i powtarzającym określone formy, jednak przede wszystkim ze względu na ich historyczne znaczenie, a nie na wartości estetyczne⁹⁵. Schmidt posłużył się natomiast wprowadzonym przez siebie pojęciem *Historizität* i uznał, że warunkiem zaistnienia tego zjawiska jest nie tylko ogólnoludzka świadomość historii (*Geschichtsbewußtsein*), ale również zrozumienie historii (*Geschichtsverständnis*), co dotyczyło jedynie najwyższych warstw społecznych i instytucji, takich jak szlachta lub klasztory, gdzie świadomość historii była pisemnie utrwalana⁹⁶. Ponadto podniósł on postulat prowadzenia każdorazowo indywidualnych analiz badanych dzieł dla określenia warunków, w jakich dane budowle powstawały, a co za tym idzie dla wskazania wiążących się z nimi motywacji konkretnych wyborów stylistycznych⁹⁷. Podobne wnioski przedstawił Piotr Gryglewski, który zaproponował, aby analiza dzieła uwzględniała trzy części składowe – obiekt, fundatora i kontekst⁹⁸. Stwierdził on także, że praktyka odwoływania się do przeszłości była szczególnie charakterystyczna dla instytucji o zachowanej ciągłości, takich jak klasztory, kapituły lub miasta, które posiadały własne archiwa, pielegnowały pamięć o fundatorach i musiały pokrywać wydatki na utrzymanie swoich budowli w należywym stanie⁹⁹.

Instytucjami tego typu były bez wątpienia także gminy żydowskie, w tym kazimierska. Co więcej, od końca XV wieku wzrosło jej znaczenie, i to właśnie wokół niej zaczął się toczyć główny nurt życia krakowskich Żydów¹⁰⁰. Okoliczności

---

Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie. Lublin, listopad 1972, red. Teresa HRANKOWSKA, Warszawa 1974, s. 75–112.

⁹³ GRYGLEWSKI 2012.

⁹⁴ Tomasz ZAUCHA, *Tradycja gotycka w architekturze sakralnej ziem ruskich Korony*, („Prace naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie” 5), Kraków 2015.

⁹⁵ GÖTZ 1985, s. 151.

⁹⁶ SCHMIDT 1999, s. 24.

⁹⁷ TAMŻE.

⁹⁸ GRYGLEWSKI 2012, s. 44.

⁹⁹ TAMŻE, s. 47.

¹⁰⁰ DUDA 2016, s. 57–60.

Il. 12. BIECZ, fara, nawa główna, fot. J. Adamski

tego faktu były w literaturze rozmaicie interpretowane: zazwyczaj wiązano go z pożarem Krakowa z 29/30 czerwca 1494 roku, po którym, jak chciał Majer Bałaban¹⁰¹, Żydzi zostali wygnani z miasta, lub też, jak uznała Bożena Wyrozumska¹⁰², część z nich przeniosła się na Kazimierz w związku ze zniszczeniem przez pożogę ich domów w stolicy. Z pewnością na migracje miała także wpływ niekorzystna ugoda zawarta w 1485 roku pomiędzy radą miasta a kahałem, która znacznie ograniczała możliwości prowadzenia handlu przez Żydów w Krakowie¹⁰³. Jak jednak zauważyli Rodov¹⁰⁴ i Duda¹⁰⁵, gmina kazimierska była prawdopodobnie uznawana za kontynuatkę gminy krakowskiej, czego dowodzą zwłaszcza królewskie dekrety z lat 1527¹⁰⁶ i 1532¹⁰⁷, w których jest wprost mowa o Żydach krakowskich mieszkających na Kazimierzu. Nie inaczej postrzegali siebie sami Żydzi, o czym świadczą liczne epitafia nagrobne na cmentarzu Remuh, gdzie ilekroć pojawia się informacja o funkcji, jaką zmarły pełnił za życia w gminie, tylekroć zawsze jest mowa o gminie krakowskiej, a nie kazimierskiej¹⁰⁸.

Odbudowa Starej Synagogi była zatem prowadzona w specyficznym kontekście, na który składały się z jednej strony nasilające się wśród Żydów wpływy sztuki renesansowej, a z drugiej stałe podkreślanie związków z Krakowem i pamięć o historii, czego dowodzić może umieszczenie daty 1407 na nowożytniej skarbonce. Niewykluczone zatem, że wnętrze bożnicy, wyraźnie nawiązujące do tego sprzed pożaru, miało służyć podkreśleniu jej dawności i świadczyć o długiej tradycji krakowskiej – choć ulokowanej już na Kazimierzu – wspólnoty. Nie jest to jednak z pewnością wierna kopia stanu pierwotnego, a jedynie powtórzenie jego najbardziej charakterystycznych elementów, bowiem o ile sam układ przestrzenny oraz typ i figuracja sklepień przypominają rozwiązania stosowane w XV wieku,

¹⁰¹ BAŁABAN 1912, s. 50–52.

¹⁰² Bożena WYROZUMSKA, *Czy Jan Olbracht wygnał Żydów z Krakowa?*, „Rocznik Krakowski”, 59, 1993, s. 5–11.

¹⁰³ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506*, wyd. Franciszek PIEKOSIŃSKI, cz. 1, Kraków 1879, nr 192, s. 271–272.

¹⁰⁴ RODOV 2013, s. 20.

¹⁰⁵ DUDA 2016, s. 61.

¹⁰⁶ „Judeis Cracoviensibus, seu in Casimiria apud Cracoviam habitantibus”; S. A. BERSHADSKIY, *Russko-evreyskiy arkhiv. Dokumenty i materialy dlya istorii evreev v Rossii*, t. 3: *Dokumenty k istorii pol'skikh i litovskikh evreev, 1364–1569*, St. Petersburg 1903, nr 135, s. 171, cyt. za: RODOV 2013, s. 20.

¹⁰⁷ „[...] judeis nostris Cracoviensibus synagogae, Polona dictae, in civitate nostra Cazimiria morantibus [...]”; BERSOHN 1910, nr 37, s. 39–40.

¹⁰⁸ Eugeniusz DUDA, *Stary cmentarz żydowski w Krakowie. Materiały inwentaryzacyjne*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, 15, 1988, s. 99–111; TENŻE, *Stara Bożnica na krakowskim Kazimierzu*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, 20, 1998, s. 41; DUDA 2016, s. 61.

o tyle wsporniki i kolumny są już nowożytnie – co tym bardziej może sugerować świadomy wybór takich form odbudowywanego gmachu.

Na koniec trzeba jednak podkreślić, że wyciąganie jakichkolwiek pewnych wniosków jest w wypadku badania architektury żydowskiej niezwykle utrudnione z powodu uboższego materiału porównawczego. Wielokrotne katastrofy i przekształcenia polskich synagog, a wreszcie wyburzenia, w szczególności w czasie drugiej wojny światowej, spowodowały utratę wielu znaczących budowli, wskutek czego wszelkie wnioski mogą być wysnuwane jedynie z zastrzeżeniem dużego stopnia niepewności.

Piotr Knapik

Warsaw

Is it Justified to Speak of a Phenomenon of Conscious Reference to the Past in the Case of the Interior of the Old Synagogue in Cracow?

The Old Synagogue in Cracow (Kraków) is a Gothic-Renaissance building in Szeroka Street in Kazimierz – today the Jewish Quarter of the modern Cracow, but formerly a separate city. It was probably built in the early 15th century and then rebuilt by Mateo Gucci to its present form after the fire in the year 1557. One of the most interesting features of its architecture is the contrast between the Renaissance exterior with an attic modelled after the attic of the Cracow Cloth Hall and the Gothic interior with a two-nave plan and cross-rib vaults (however, with some Renaissance elements, like the bases and the capitals of the columns as well as the cantilevers). This difference was variously interpreted – Ilia Rodov and Andrzej Grzybkowski stated that in the second half of the 16th century Gothic vaults were still not outdated, while Eugeniusz Duda and Dariusz Niemiec believed that it was rather untypical at that time. Moreover, the latter suggested the possibility of the intentional reference to the history. In fact, the simple cross-rib vaults do not resemble anything from the architecture of the Lesser Poland, where net vaults were popular in the 2nd and 3rd quarter of the 16th century. Such architecture was also rather unusual for the other Polish synagogues, where Renaissance vaults and the first structures with innovative nine-bay plans with a bimah in the center were built at the time. The interesting clue could be the fact that the Jews of Kazimierz consistently named themselves as the Jews of Cracow and they were also called in this way in the king's decrees. This fact suggests that they might have wanted to manifest the long tradition of their community, although most of them did not live in Cracow anymore after the restriction of their privileges at the end of the 15th century. Thus, the decision to use such conservative forms for the reconstruction of the Old Synagogue, although the architect was from Italy and most likely knew the technique of the Renaissance vaults, could be described as the intentional reference to the history.